

Josef Hlávka a podpora vědy

Kolik výročí si letos můžeme připomenout nebo dokonce oslavovat! Ale ani v tomto bohatém roce nezapadla památka Josefa Hlávky, od jehož smrti uplynulo právě 100 let. Akademie věd České republiky i Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových upozornily na osobnost tohoto stavitele, architekta a mecenáše několika vzpomínkovými akcemi. Památku J. Hlávky uctilo i UNESCO, které 100. výročí jeho smrti prohlásilo za světové kulturní výročí. V poslední době bylo o Hlávce hodně řečeno a napsáno, zde bychom chtěli především ukázat, jak Hlávka řešil dodnes aktuální otázku – podporu vědy.

Josef Hlávka se narodil 15. února 1831 v západočeském městečku Přešticích; zemřel 11. března 1908 v Praze. Již v dětství se u něj projevoval velké výtvarné nadání, které mu umožnilo, aby se stal architektem. Po studiích na pražské reálce a polytechnice a vídeňské akademii se vydal na několikaletou studijní cestu po jižní a západní Evropě. Po návratu převzal vídeňskou stavební firmu svého podporovatele Františka Šebka. Během 60. let, kdy Vídeň prožívala velký stavební rozkvět, se Hlávka firma skvěle prosadila.

Architekt a stavitel

Do povědomí vídeňské společnosti se Hlávka dostal především stavbou Dvorní opery, paláce arcivévodů Viléma, kostela svatého Ottmara, několika obchodních a mnoha činžovních domů. Během jednoho desetiletí realizoval nejméně 140 velkých staveb, přičemž jich měl prý rozpracováno najednou až 50. Přesto si Hlávka našel čas i na vlastní architektonickou činnost. V Praze projektoval a postavil především Zemskou porodnici, považovanou ve

své době za vzorný příklad, jak má vypadat účelně zařízená budova tohoto druhu. Ještě větší příležitost dostal Hlávka v Černočicích (dnes v Ukrajině). Tam postavil rezidenci řecko-pravoslavného metropolitů a ještě další budovy. Ohromné pracovní vyčerpání však Hlávku fyzicky i psychicky vyčerpovalo. V r. 1869 se zhroutil, ochrnul na obě nohy a začal ztrácet i zrak. Musel se vzdát veškeré profesionální činnosti. Svou nesmírnou energii proto napřel jen na překonání své choroby. Zhruba po 10 letech se mu to podařilo.

Mecenáš

Ke své původní profesi se však Hlávka po uzdravení už nevrátil. Cítil, že je potřebnější jinde. Všechny síly dal do služeb svého národa, jehož intelektuální rozvoj chtěl usnadnit svou finanční podporou. Jeho nadace podporovaly studenty pražské české univerzity, techniky i malířské akademie, či vydávání českých vědeckých knih, financoval i sochu svatého Václava před právě dokončenou budovou Muzea království Českého. Hlavní zásada Hlávky

mecenášské činnosti spočívala v tom, že podporoval výhradně vědecké a umělecké podniky, nikdy ryze charitativní nebo dokonce politicky zaměřené akce.

Hlávka mecenášská aktivita vyvrcholila v založení několika institucí, které jsou navždy spojeny s jeho jménem. V r. 1891 vznikla na základě jeho daru 200 000 zlatých Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v Praze. K ní se v r. 1906 připojil Národohospodářský ústav, na jehož založení se Hlávka podílel darem 200 000 korun. Tento ústav měl zařizovat stáže českých podnikatelů a technických úředníků v cizině, kde se měli seznamovat s novými technologiemi, pracovními postupy a způsoby řízení. V r. 1901 založil Hlávka studentské koleje (opět nákladem 200 000 korun), v nichž nacházelo ubytování a veškeré zaopatření na 200 nemajetných, ale vynikajících studentů. Ve své poslední vůli, sepsané r. 1904, učinil Hlávka svým univerzálním dědicem Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových a svěřil mu správu veškerého movitého i nemovitého majetku ve výši 5,28 milionu korun. Úkolem této nadace bylo ve stanoveném poměru podporovat Českou akademii, koleje i Národohospodářský ústav.

Hlávka a založení České akademie

Mezi institucemi, které vznikly díky Hlávce, se podporou vědy zabývala Česká akademie. Její založení nebylo vůbec jednoduché. Představitelé rakouského státu to chápali jako krok jednostranně zvýhodňující české obyvatelstvo Čech (českých zemí) před německým, a tak porušující dosavadní víceméně rovnovážný stav. Hlávka se však nevzdával, snažil se získat pro svou myšlenku podporu u všech významných českých i rakouských politiků. Rozhodující bylo, že se na jeho stranu postavil zemský sněm království Českého. Na zasedání 9. října 1888 schválil sněm zřízení akademie a postoupil celou záležitost do Vídně. Tam již nedělali potíže, císař, nepochybně potěšen tím, že akademie má do svého názvu přijmout jeho jméno,

- 1 Zámek Josefa Hlávky v Lužanech
- 2 Socha J. Hlávky od Josefa Mařatky v zámeckém parku. Foto M. Šrot

povolil, aby Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění byla zřízena. Svou činnost zahájila slavnostním zasedáním 18. května 1891 v nově postavené budově Muzea království Českého na Václavském náměstí.

Charakteristika České akademie

Stanovy charakterizovaly Českou akademii jako „samostatný veřejný ústav, jehož úlohou jest pěstovati a podporovati vědy jazykem českým i jazyk tento a jeho literaturu, pečovati o zdokonalení umění domácího a šířiti jazykem českým výsledky všeliké činnosti té, jakož i výsledky činnosti vědecké, literární a umělecké uveřejněné v jazycích jiných.“

S trochou nadsázky a přehnané aktualizace bychom mohli říci, že fungovala jako učená společnost, tedy reprezentativní orgán nejlepších českých vědců a umělců, a zároveň jako grantová agentura, tedy organizace podporující závažné badatelské a umělecké projekty, studijní cesty apod. Stala se tak vlastně institucí pomocnou, podpůrnou; nemohla pomýšlet na to, že by nějakým způsobem zasahovala do samotného procesu řízení vědy. Tomu odpovídá i skutečnost, že Hlávka, který vždy tak pečlivě promýšlel způsoby, jak spravovat majetek, si s touto věcí evidentně nedělal žádné starosti; „vědní politiku“ Akademie neřídil žádný orgán.

Akademie se dělila na čtyři třídy. V první se měly pěstovat vědy společenské (filozofické, státní, právní a společenské, historie a starožitnosti vůbec se zvláštním zřetelem na zkoumání vlasteneckých památek). Druhá třída byla příslušná pro vědy přírodní (matematické, přírodní včetně lékařských, zeměpis a zvláštním zřetelem na fyzikální, přírodovědecké a zeměpisné prozkoumání vlasti). Třetí třída byla filologická (jazykozpyt řečí starých a novějších vůbec, s hlavním zřetelem na řeč a literaturu českou, jejich památky a dějiny). Čtvrtá třída se měla starat o umění (krásnou literaturu, výtvarné a hudební umění, jakož o prozkoumání jeho starých památek).

Navenek zastupoval Akademii prezident, který i řídil valná shromáždění. S ním úzce spolupracoval generální sekretář, který vyřizoval administrativní záležitosti (resp. na jejich vyřízení dohlížel). Předsedové tříd a sekretáři (tedy třídní sekretáři) řídili obdobným způsobem fungování jednotlivých tříd. Prvním prezidentem Akademie se stal Josef Hlávka; není pochyb o tom, že patřil k nejlepším českým architektům své doby (současníci ho zřejmě ale hodnotili hůře než dnešní historici architektury), touto volbou se ale samozřejmě také vzdávala čest zakladateli. Nutno přiznat, že Hlávka se své funkci věnoval s ohromným nasazením a nemenší pečlivostí. Takové postavení už jeho nástupci nemohli mít – ani právník Antonín Randa (1908–14), mineralog Karel Vrba (1914–22), filolog Josef Zubatý (1923–31) či hudební skladatel Josef Bohuslav Foerster (1931–39).

Druhou nejvýznamnější postavou v Akademii byl její generální sekretář (za první republiky tajemník). Prvním generálním sekretářem se stal matematik František Josef Studnička, v této funkci však pro kon-

flikty s Hlávkou vydržel pouze rok. Naproti tomu Josef Šolín, odborník v oblasti stavební mechaniky, si s prezidentem dobře rozuměl po celých 9 let, co tuto funkci vykonával. Zvláště, jak si někteří stěžovali, se oba shodli v přísných úsporných opatřeních. Nejvýznamnějším generálním sekretářem před první světovou válkou byl nesporně chemik Bohuslav Raýman (1900–10), předtím (1890–99) sekretář II. třídy, schopný organizátor (a redaktor časopisu Živa), který se snažil prosadit, aby Akademie překonala určitou nahodilost ve své činnosti a postupovala koncepčněji.

Těžiště práce Akademie spočívalo zcela nepochybně ve třídách, které byly ve své činnosti naprosto suverénní. Proto velice záleželo na tom, jak byly složeny. Poměrně nejreprezentativnější výběr českého vědeckého světa se sešel v II., tedy přírodovědné třídě. V ostatních třídách převažovali starší, konzervativní vědci, kteří neslibovali pro budoucnost velký přínos. Někteří z nich se přímo snažili – poté co začali ztrácet své pozice na univerzitě – vytvořit z Akademie svou baštu. Zejména to platilo o III. třídě, do níž proniklo mnoho průměrných či snad dokonce podprůměrných vědců.

Přírodní vědy v České akademii za Hlávkovu života

Přesto měla II. třída velké potíže. O literaturu přírodovědeckou byl totiž mezi čtenáři vždy menší zájem než o literaturu z oboru humanitních věd či poezii. Skutečnost, že publikace třídy nešly na odbyt, samozřejmě neúměrně zhoršovala finanční situaci (třída na ně vynaložila 334 000 korun, z prodeje se jí vrátilo jen 13 000, tj. přibližně 4 %), ale působila i nesmírně traumatizujícím dojmem. „V zásobách rozprav a tiskopisů v Akademii jest veliký počet věcí, které asi nejlépe rozdati studentům a pánům profesorům středních škol,“ psal sekretář II. třídy Bohuslav Raýman Hlávkově. „Místnosti, v nichž ukládání se dalo, jsou tak přeplněné, že není jiné rady. – Akademii konečně musí záležeti na tom, aby se její publikace dostaly mezi inteligenci; když tato je ani nechce (podtrhl B. Raýman). Nahlas to říci nesmíme – Publikum to nekupuje! Z Přehledů o po-

3 Příjímací salon lužanského zámku. Snímky L. Kaufnera, pokud není uvedeno jinak

krocích chemie za rok 1900, kterých jsem jako separátní otisk na Vaše svolení dal poříditi 100 exemplářů, nebyl prodán ani jediný. Milostivý národ pořád poroučí, co si přeje k poučení, ale když se mu něco podává, nebere.“ Ovšem knihy, které se rozdávají, se nakonec netěší takové účty jako ty, které je třeba koupit. Ještě že přírodovědci mohli čerpat ze Šíchova fondu a že nakonec – v poslední instanci – jim ze svého soukromého jmění vypomohl Hlávka!

Kromě Rozprav vydávala II. třída další práce, např. řadu Paleontographica Bohemica; zejména se však soustředila na Encyklopedii nauk přírodních. To byla praktická kompendia z přírodních věd, která měla sloužit nikoli odborníkům, ale spíše vzdělané veřejnosti. V jiných akademiích by takovou činnost považovali za vedlejší, ale u nás je nanejvýš potřebná, poznamenal Raýman. Tento vynikající organizátor si však uvědomoval, že jakkoli má český vědec povinnost ke svému národu, nesmí ztratit ze zřetele povinnost vůči cizině a vědě jako takové – ostatně svůj národ také reprezentuje na mezinárodním fóru. A v tomto ohledu nesmírně překáželo ustanovení prosazené do stanov Hlávkou, že Akademie má uveřejňovat jen práce v češtině. Raýman proto využil možnosti, že tyto práce mohou být opatřeny shrnutím v cizím jazyce a r. 1895 založil Bulletin international, který shromažďoval cizojazyčná resumé. Ta byla někdy tak obsáhlá, že šlo vlastně o překlady původních prací. Tak se podařilo nabídnout výsledky českého bádání mezinárodní – nebo s ohledem na skutečnost, že většina překladů byla v němčině – spíše středoevropské veřejnosti. Všechny naděje, vkládané do vzniku České akademie, se nemohly splnit. Tisnily ji nepříznivé poměry hospodářské i politické, nedostatek finančních prostředků a ústrky či přímo perzekuční zásahy totalitních režimů. Přesto však rozvoji české vědy a umění nesporně prospěla – vždyť kolik institucí se může pochlubit tím, že se podílely na financování polarografu?